

РАЦІОНАЛЬНИЙ СПОЖИВЧИЙ БЮДЖЕТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

У статті обґрунтовано доцільність запровадження в політиці доходів соціального стандарту раціонального споживчого бюджету як чинника формування середнього класу, умови створення громадянського суспільства, побудови соціальної держави Україна.

In this article the authors justify the feasibility of implementing social standard rational consumer budget in the policy of income as a factor of the middle class formation, the conditions of civil society creation, a welfare state building in Ukraine.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальна політика у сфері доходів населення в Україні сьогодні спрямована на попередження зниження реального рівня життя населення та подальше його покращення в міру економічного зростання. Така цільова настанова знаходиться в контексті послідовної побудови соціальної держави, що визначено ст. 1. Конституції України. Реалізація цієї спрямованості політики доходів повинна відповідати державним соціальним стандартам у сфері праці, серед яких важлива роль належить базовому стандарту прожиткового мінімуму (ПМ), який функціонально призначений для встановлення мінімальних розмірів заробітної плати і пенсій за віком, розміру державних соціальних гарантій, допомоги і виплат, галузевих стандартів обслуговування та забезпечення, формування бюджетів усіх рівнів. Українськими аналітиками прожитковий мінімум використовується для оцінки рівня бідності населення та іноді доволі застосовується ними для ідентифікації матеріального добробуту, адекватного середнього класу (СК).

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемі формування споживчого бюджету на підставі прожиткового мінімуму присвячено наукові праці західних економістів і соціологів: А. Аткинсона, Дж. Гелбрейта, У. Джевонса, А. Кемпбелла, Т. Мальтуса, Ф. Маділяні, А. Маслоу, В. Ойкена, А. Пигу, В. Роджерса, П. Самуельсона, А. Сеніора, Дж. Стиглиця, Е. Тоффлера, Дж. Форстера та ін.

Особливу увагу цій проблемі приділено в країнах з перехідною економікою, що є достатньо зрозумілим з огляду на затяжну фінансову кризу та рецесію їхньої економіки. У цьому контексті представляють інтерес публікації таких російських учених: В. Бобкова, Д. Васільєва, Т. А. Волохової, Т. Заславської, Е. Макарьєва, Д. Мілік'яна, А. Подунова, В. Роїка, В. Сухих, Р. Яковлева та ін.

Вагомий внесок у сучасне розуміння місця та ролі соціальних стандартів у політиці доходів населення зробили такі українські науковці як: О. Боков, В. Геєць, О. Грیشнова, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Мальований, В. Новіков, О. Новікова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження українськими вченими базових державних соціальних стандартів не відповідають на питання, який з них є адекватним критерієм формування середнього класу за індикатором матеріального добробуту. Ця обставина ускладнює ідентифікацію населення із середнім класом. Тому виникає питання, по-перше, стосовно здатності існуючого стандарту прожиткового мінімуму повною мірою виконувати притаманну йому функцію оцінки рівня життя різних соціальних і демографічних верств населення. По-друге, стосовно соціального стандарту, який може відповідати рівню матеріального добробуту середнього класу.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування доцільності запровадження в політиці доходів соціального стандарту раціонального споживчого бюджету як чинника

формування середнього класу, умови створення громадського суспільства, побудови соціальної держави Україна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російський учений В. А. Роїк розглядає прожитковий мінімум як такий, що відповідає оцінці бідності населення та слугує засобом боротьби з нею [1, с.17–21]. В. Н. Бобков пов'язує економічну наповненість ПМ з ресурсними можливостями та політичними рішеннями [2, с.46–52]. Т. А. Волохова вважає вкрай необхідним розраховувати і використовувати у практиці політики доходів прожитковий мінімум сім'ї як критерій нужденності [3, с.70–81]. Ю. А. Марков бачить у цьому стандарті мінімальний споживчий бюджет для різних верств населення і регіонів, нижче за яким починається абсолютна бідність [4, с.90–97]. Російська економічна наука здебільшого відводить ПМ роль мінімального споживчого бюджету та індикатора бідності.

Інститут політики доходів в Україні, орієнтований на ПМ, має подібні особливості. Так, О. Боков відмічає тривалість періоду перегляду ПМ, відсутність низки реальних витрат та регіональних відмінностей, занижені фізіологічні норми, які ускладнюють його нормативні розрахунки, залишають за ними суто розрахункові функції [5, с.40].

За переконанням М. Мальованого, підвищення величини ПМ не спричиняє значного фінансового навантаження на державну фінансову систему та фонди соціального страхування. А методика нормативного розрахунку ПМ потребує удосконалення через перегляд вартісного розміру продовольчого кошику, в тому числі, за типами родин та рівнем забезпечення конкретної людини [6, с.8–15]. В. А. Баллок розглядає можливості підвищення мінімальних соціальних стандартів у контексті забезпечення гідної якості життя населення [7, с.54–59]. Проте в українській інституціональній практиці ще не сформовано остаточно призначення ПМ для ідентифікації різних соціальних і демографічних груп населення за рівнем життя. Варто зазначити, що українські дослідники наштотують на те, що в суспільстві досі немає розуміння, що таке ПМ: чи це мета виживання, чи то нормальний стандарт життя для окремих демографічних і соціальних груп населення. Сьогодні є непоодинокі думки вчених, що ПМ як економічна категорія, не ідентифікує ані абсолютну мету бідності, ані середні суспільні стандарти матеріального статку [8, с.140].

Підсумовуючи висловлене стосовно ПМ, можна констатувати таке. Згідно з Законом України «Про прожитковий мінімум» № 656 від 14.04.2000 р., набір продуктів харчування, мінімальних наборів непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення повинен переглядатися не менше одного разу на п'ять років, хоча за цей період часу жодного разу він не переглядався. Тобто споживчий кошик, покладений у розрахунок ПМ, суперечить існуючому законодавству України, насамперед, в частині невиконання ст. 3 ЗУ «Про прожитковий мінімум» досі не виконується ЗУ «Про затвердження прожиткового мінімуму на 2005 рік», яким Кабінет Міністрів зобов'язав у двомісячний термін з дня його опублікування (закон опублікований в «Голосі України» № 11 від 21.01.2005 р.) переглянути набір продуктів харчування, непродовольчих товарів, послуг для визначення ПМ для основних соціальних і демографічних груп населення.

Структура співвідношення між продуктами харчування, непродовольчими товарами та послугами не відповідає сучасним реаліям. Вона має викривлення у бік продовольчих товарів, що є характерним для вимірювання питомої ваги абсолютної бідності населення. При цьому вагова структура кожної розрахункової одиниці ПМ не враховує реального терміну споживання товарів і послуг. Окрім того, існуючий споживчий кошик за своїм асортиментом є дуже застарілим, особливо стосовно непродовольчих товарів і послуг (транспортних, зв'язку та інформації), податкових витрат, а в частині набору продовольчих товарів спостерігається відхилення від медичних норм за нормативами споживання продуктів харчування. При розрахунку ПМ досі не беруться до уваги його регіональні відмінності.

Викликає плутанину ототожнення «споживчого кошику», який використовується для обчислення ПМ, із «споживчим набором», що застосовується для обрахування індексу інфляції (дефляції). Останній із них визначається Держкомстатом України за методологією

МВФ та ЄС, що суттєво відрізняє його від «споживчого кошику» для обрахунку ПМ. До того ж, обрахування ПМ й дотепер здійснюється нормативним методом, який передбачає установлення його вартості через мінімальний «споживчий кошик». Але нормативний метод є дуже складним та інерційним. При цьому спостереження за мінімальними цінами, якщо ПМ відображає мінімальний споживчий бюджет і визначає межу бідності, є занадто трудомістким і не забезпечує точних розрахунків.

Існують також медіанний, ресурсний, статистичний та соціологічний методи розрахунку ПМ або їх комбінація. Найбільш поширеним в розвинених країнах є статистичний метод, який передбачає встановлення мінімального споживчого бюджету (МСБ) і бюджету високого достатку (БВД) у відсотках від доходу повних верств населення або інших критеріїв.

Зокрема, у багатьох країнах ЄС та США вартість споживчого кошику може визначатися не в абсолютних, а у відносних показниках стосовно типового набору товарів і послуг та використовується для розрахунку рівня інфляції й індексації мінімальної заробітної плати.

Для порівняння, в Росії і Казахстані в 2013 році застосовано нормативно-статистичний метод розрахунку розміру споживчого кошика, згідно з яким продукти харчування визначаються в натуральних показниках і складають 50% вартості кошика та по 25% від вартості продуктів харчування складають непродовольчі товари і послуги. У результаті тільки зміна структури ПМ дозволила його збільшити на 4,2%. У 2014 році на цей метод розрахунку ПМ переходить Білорусь, в якій, окрім того, визначаються розміри МС для молоді сім'ї та сімей різного складу.

Отже, існуюча практика використання соціального стандарту ПМ, характеризує його як відповідний мінімальному споживчому бюджету, нижче якого населення, що його отримує, повинно належати до бідного.

У контексті цільової настанови цієї статті нагадаємо про те, що у будь-якій державі є три класи: один – багатий, другий – бідний, третій – найкращий. Загальновідомо, що вперше неминучість виникнення середніх прошарків, проміжного класу між трудом і капіталом, передбачав К. Маркс [9, с.26–38].

Проте, засновником теперішньої методології віднесення населення до середнього класу у західному світі визнано Макса Вебера, який у його формуванні віддає перевагу тій частині населення, котра одержує достатній для самореалізації матеріальний дохід від своїх навичок та кваліфікації, насамперед, від інтелектуальної праці [10, с.148–150].

Серед російських учених проблема середнього класу найбільш докладно вивчалась Т. І. Заславською, яка відносить до середнього класу той прошарок населення, який офіційна статистика називає тільки зародком дієвого середнього класу або протокласом. До них вона відносить: малих підприємців, менеджерів виробничої сфери, кваліфікованих спеціалістів, адміністраторів соціальної сфери, кадрових військових, робітничу еліту [11, с.180–193].

В Україні до середнього класу, але не за критерієм матеріального добробуту, зараховують себе біля 30% дорослого населення, про що свідчать дослідження авторів цієї статті [12, с.235]. Експерти вважають, що за першочерговою ознакою – рівнем життя, до середнього класу в Україні можна віднести тільки біля 10% населення [13, с.131]. За словами завідувачки відділу Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України Л. Черенко біля 10–12% населення України знаходиться за межею бідності, ще 12–15% – це люди, які знаходяться поряд з межею бідності, не досягаючи значення середніх доходів. Тільки біля 20% складає група, яка повинна стати основою для формування середнього класу.

Нагадаємо, що для класової стратифікації та виділення середнього класу, на думку В. Кісумана, необхідна єдність трьох критеріїв: ступінь розпорядження економічними ресурсами, володіння ними, наявність необхідної кваліфікації та здібностей. У західному суспільстві СК складає найбільш численну (більш 50%) групу населення [14, с.350]. СК є економічною опорою держави, виробляє лівову частину ВВП, є головним споживачем товарів і послуг. Жодне суспільство не може існувати без СК, який є базою соціуму, на яку

спирається влада. Основу СК складають підприємці, інтелігенція, службовці, представники творчих професій, висококваліфіковані робітники [15, с.320].

Отже, незначний прошарок населення, який сьогодні може бути ідентифікований як середній клас, є однією з причин відсутності соціальної злагоди та нестабільності у суспільстві. Критеріями віднесення населення до СК необхідно вважати: матеріальний добробут; професійно-кваліфікаційний або посадовий статус; самоідентифікацію (соціальну мобільність, стиль життя, політичну зрілість), суб'єктивну ідентифікацію з середнім класом. При цьому середній клас характеризується такими основними ознаками:

- виконує функцію посередника між багатими і бідними, його представниками можуть бути як власники, так і наймані працівники;
- йому належить роль соціального стабілізатора суспільного розвитку, він має особисту економічну незалежність, середній рівень якості життя, впевненість у майбутньому;
- відрізняється високим професіоналізмом, громадською активністю, він виконує обов'язки агента соціального прогресу;
- володіє функцією культурного інтегратора, є носієм національної культури.

Необхідно відмітити, що за даними Світового банку за майновим станом до СК у розвинених країнах відносять громадян з доходом на людину (за паритетом купівельної спроможності) від 4 до 17 тис. дол. США на рік. Для пересічного українського громадянина можна прийняти дохід на людину не нижчий за 3500 грн. на місяць. Ці громадяни, зазвичай, повинні заробляти на життя власною працею, вони є найбільш активними суб'єктами на ринках праці, товарів та послуг. Чисельність СК мусить складати не менш ніж 50% населення. Як основний платник податків СК формує державний і місцевий бюджети. Виходячи з викладеного найближчим часом є доцільним запровадження у політиці доходів нового соціального стандарту – раціонального споживчого бюджету (РСБ), який може бути використаний для спостереження і прийняття заходів, відповідних стійкому формуванню спільного СК за показником матеріального статку. РСБ відображає новий склад споживчого кошику, виходячи із споживання товарів та послуг вище середньої якості, забезпеченості предметами культурно-побутового та господарського призначення відповідно до науково-обґрунтованих норм та нормативів задоволення раціональних (розумних) потреб людини, у тому числі, витрат на придбання житла, оздоровлення та відпочинок, культурно-освітні видатки тощо. При цьому доцільно дотримуватись, наприклад, такої структури РСБ: продукти харчування – 30%, непродовольчі товари – 45%, послуги – 25%.

Тобто РСБ формується відповідно до нового складу, структури і цін на товари та послуги більш високого класу. Тому він демонструє найбільш об'єктивну споживчу та цінову картину. Для цього потрібно запровадити комбінований нормативно-статистичний метод розрахунків. При застосуванні нормативно-статистичного методу передбачається щоквартальне обрахування в цілому по країні та її окремих регіонах, споживчого кошику для основних демографічних і соціальних груп, за даними статистики про рівень споживчих цін на продукти харчування, непродовольчі товари і послуги та витрати за обов'язковими платежами та зборами. У подальшому можна перейти до статистичного методу як менш трудомісткого розрахунку РСБ, який сьогодні успішно застосовується у розвинених країнах.

Запровадження РСБ потребує внесення змін до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», згідно з якими варто передбачити перехід від нормативів мінімального до раціонального споживання. На відміну від ПМ саме раціональний споживчий бюджет включає товари більш високої якості, видатки на придбання житла, оздоровлення та відпочинок, культурно-освітні заходи, обов'язкові платежі, у тому числі, податкові й інші витрати. У цьому випадку за ПМ залишається функція формування мінімального споживчого бюджету та визначення межі бідності.

Прийняття такого закону передбачає розробку методології визначення РСБ. В основу цієї методології повинно бути покладено, перш за все, законодавчо обґрунтоване поняття «державний соціальний стандарт послуг», що дозволяє покращити якість послуг в різних галузях і сферах виробничого та суспільного життя. Необхідна розробка державних

соціально значущих послуг з визначенням їх переліку та урахуванням рівного доступу до них різних категорій населення та різних регіонів. На основі цієї методології повинно бути розроблено відповідні проекти державних стандартів соціальних послуг.

Проте така методологія може бути визначена після узагальнення різних точок зору авторів та наукових шкіл з метою її використання в практиці обрахування раціонального споживчого бюджету як соціального стандарту для ідентифікації середнього класу за критерієм матеріального статку.

Висновки і перспективи подальших розробок:

1. Пріоритетами у розвитку СК в Україні повинні стати: високі темпи зростання заробітної плати і доходу населення, захист інтелектуальної праці, підтримка малого підприємництва, розвиток людського капіталу, соціальної відповідальності держави, бізнесу і людини.
2. Для ідентифікації середнього класу за показником матеріального статку необхідно запровадити в політиці доходів населення новий соціальний стандарт – раціонального споживчого бюджету, який буде використано для спостереження і прийняття заходів, відповідних послідовному формуванню СК за показником матеріального забезпечення.
3. Соціальний стандарт ПМ повинен бути призначений для розрахунку мінімального споживчого бюджету та визначення межі абсолютної бідності для різних верств населення.

Список використаної літератури

1. Роик В. Д. Бедность: причины, следствия, пути преодоления / В. Д. Роик // Человек и труд. – 2010. – № 1. – С. 17–21.
2. Бобков В. Н. Межрегиональное неравенство уровня жизни: состояние и вектор развития / В. Н. Бобков // Экономист. – 2012. – № 12. – С. 46–52.
3. Волохова Т. А. Прожиточный минимум семей разного состава в регионах Российской Федерации / Т. А. Волохова // Уровень жизни населения России. – 2009. – № 3. – С. 70–81.
4. Марков Ю. А. Прожиточный минимум как средство борьбы с бедностью: иллюзия или реальность? / Ю. А. Марков // В мире научных открытий. – 2013. – № 1, 3. – С. 90–97.
5. Боков О. Вдосконалення методології визначення прожиткового мінімуму в контексті досвіду країн Європейського Союзу. / О. Боков // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 40–44.
6. Мальований М. Теоретичні та прикладні аспекти методики розрахунку прожиткового мінімуму в Україні / М. Мальований // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 8–15.
7. Балюк В. А. Удосконалення соціальних стандартів підвищення якості життя / В. А. Балюк // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 1 (4). – Т. 2. – Полтава ПДАА. – 2012. – 352 с.
8. Якість життя населення району: аналіз, прогнозування, соціальна політики: монографія / [за ред. В. Г. Никифорова]. – Одеса: ОНЕУ, 2012. – 316 с.
9. Буровой М. Социологический марксизм / М. Буровой, Э. Райт // Социологические исследования. – 2011. – № 10. – С. 26–28.
10. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования. – 1995. – № 5. – С. 148–150.
11. Заславская Т. И. Проблемы социальной трансформации российского общества. Избранные произведения: Т. 2. / Т. И. Заславская. – М.: Экономика, 2007. – С. 180–193.
12. Звіт про НДР «Перспективні напрями державної політики у сфері соціального розвитку України» (№ держреєстр. 0110V00948). – НДІ праці. – 2010. – 235 с.
13. Звіт про НДР «Аналіз та оцінка доходів населення» (№ держреєстр. 0112V001926). – НДІ праці. – 2012. – 131 с.
14. Kisuman W. G. How many classes are there in contemporary British society / W. G. Kisuman // Sociology. – 1990. – Vol. 24. – № 2. – p. 350.
15. Средний класс: теория и реальность / [под ред. Н. Е. Тихоновой, С. В. Мареевой]. – М.: Альфа, 2009. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2014.